

АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ NON-REFOULEMENT У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

THE EVOLUTION OF THE NON-REFOULEMENT DOCTRINE IN MODERN INTERNATIONAL LAW

Козар С.В., аспірант кафедри міжнародного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0009-0007-7423-5880

Стаття присвячена становленню доктрини non-refoulement у сучасному міжнародному праві. Автор дослідив витоки надання притулку за часів античності та зробив висновок щодо сакрального змісту тогочасного невислання. Далі у статті зазначено, що за часів Середньовіччя було розширено релігійне значення надання притулку. Тогочасний принцип невислання був гуманітарним приписом та не містив правового підкріплення. Проте, став першим зародком сучасного захисту осіб від повернення у небезпеку.

Простежено витоки невислання у міжвоєнних ініціативах Ліги Націй та закріплення у Конвенції 1951 р. і Протоколі 1967 р. Вони були встановлені як ключові гарантії міжнародного захисту біженців. Автор показав перехід від вузького статусного підходу до ширшого правово-захисного стандарту, що діє у разі наявності реального ризику серйозної шкоди незалежно від формального статусу особи.

Аналіз охоплює внесок універсальних договорів з прав людини, практику Комітету ООН з прав людини, а також рішень ЄСПЛ. Особливу увагу приділено сучасному стану принципу як універсальної та імперативної гарантії. Детальний аналіз судової практики дозволив розглядати принцип невислання у значно ширшому аспекті. Автор також виокремлює етапи становлення принципу від зародження до сучасності. Для кожного етапу було виділено характерні риси та ключові історичні події, що вплинули на нього. Крім того, обґрунтовано позицію, що наразі принцип невислання не зупинив свого розвитку. Він продовжує еволюцію, поширюючись на нові категорії осіб та охоплюючи більше загроз. Принцип невислання поєднує матеріальні й процедурні елементи та виступає ключовим запобіжником міжнародного правопорядку. Обґрунтовано зв'язок невислання з абсолютною заборобою катувань як нормою *jus cogens* та визначено його значення для практики держав у сучасних умовах.

Ключові слова: невислання, біженці, права людини, ЄСПЛ, Суд ЄС, *jus cogens*.

The article is devoted to the formation of the doctrine of non-refoulement in modern international law. The author investigated the origins of the granting of asylum in antiquity and concluded about the sacred content of non-refoulement at that time. The article further states that during the Middle Ages the religious meaning of granting asylum was expanded. The then principle of non-refoulement was a humanitarian prescription and did not contain legal support. However, it became the first germ of modern protection of persons from return to danger.

The origins of non-refoulement are traced in the interwar initiatives of the League of Nations and their consolidation in the 1951 Convention and the 1967 Protocol. They were established as a key guarantee of international refugee protection. The author showed the transition from a narrow status approach to a broader human rights standard that operates in the event of a real risk of serious harm regardless of the formal status of the person.

The analysis covers the contribution of universal human rights treaties, the practice of the UN Human Rights Committee, and the decisions of the ECtHR. Particular attention is paid to the current state of the principle as a universal and imperative guarantee. A detailed analysis of case law allowed us to consider the principle of non-refoulement in a much broader perspective. The author also identifies the author's stages of the development of the principle from its inception to the present day. For each stage, characteristic features and key historical events that influenced it were highlighted. In addition, the author's position is substantiated that the principle of non-refoulement has not stopped its development. It continues to evolve, extending to new categories of persons and covering more threats. The principle of non-refoulement combines material and procedural elements and acts as a key safeguard of the international legal order. The connection of non-refoulement with the absolute prohibition of torture as a *jus cogens* norm is substantiated and its significance for the practice of states in modern conditions is determined.

Key words: non-refoulement, refugees, human rights, ECtHR, EU Court, *jus cogens*.

Вступ. Сучасне міжнародне право характеризується високим рівнем спрямованості на захист основоположних прав людини. І одним із центральних механізмів їхнього захисту є застосування принципу non-refoulement (з англ. – невислання). Його суть полягає у зобов'язанні держави не повертати особу до країни її походження, якщо там існує реальний ризик для її життя. Зміст та межі застосування принципу формувалися поступово, поки не набули кодифікованого вигляду у нормах права ООН та судовій практиці. Таким чином, цей принцип був підтверджений і розширений. Проте, на сьогоднішній день у практиці його застосування все ще виникають проблеми. Безпекі та інші виклики, з якими стикаються люди по всьому світу, змушує шукати їх нові безпечні місця. Однак, тут постає питання щодо межі між принципом невислання та інтересами приймаючої держави. Вищезазначене не втрачає своєї актуальності й сьогодні, адже воно зумовлене сучасними військовими конфліктами у Європі та на Близькому Сході, а також кліматичними змінами. Незважаючи на усі зусилля міжнародного права, світова спільнота так і не змогла забезпечити мирне існування держав,

що провокує конфлікти та нові міграційні хвилі. Отже, питання невислання не втратило своєї актуальності, проте сьогодні межі його застосування є розмитими. Для того, щоб зрозуміти причини таких прогалин, варто детально дослідити ретроспективу становлення принципу невислання та фактори, які сьогодні продовжують впливати на його еволюцію.

Метою роботи є комплексне дослідження еволюції принципу заборони невислання та визначення його сучасних матеріальних і процесуальних меж як загальної норми міжнародного права.

Питання становлення принципу невислання досліджували у своїх роботах такі вітчизняні та іноземні дослідники: Бетлехем Д., Бюргерс Й., Грабар Н. В., Грабова Я. О., Гуммель Дж., Гіл-Басо Дж., Гудвін-Гілл Г., Колодяжна В. В., Костелло К., Котляр О. І., Крижанівський С. В., Лаутерпахт Е., Павлова В. О., Сорока І. О., Чернявський А. Л., Чуєнко В. І., Фармер А., Фостер М. та інші. Проте, не зважаючи на наявність великої кількості наукових робіт, відповідне питання все ще потребує детального дослідження. Вивчення еволюції принципу невислання та чинників, які

на неї вплинули дає можливість краще зрозуміти його сучасну правову природу. Ретроспектива дозволяє побачити, як історичні події поступово розширювали зміст цього принципу. Завдяки такому аналізу можна пояснити, чому сьогодні невислання трактується як норма, близька до *jus cogens*, і чому його дія поширюється навіть поза сферою права біженців. Крім того, дослідження історичних етапів формування принципу допомагає прогнозувати напрями його подальшої трансформації. Отже, історичний досвід є ключем до вирішення сучасних проблем застосування принципу невислання.

Основна частина. Зародки ідей, схожих на принцип невислання, можна простежити ще у античні часи. Однак, у той час вони носили сакральний зміст і пов'язувались із порядком «під захистом богів». Особи, яких переслідували могли сховатись у храмах і бути впевненими, що їх не видадуть. Така практика існувала у Стародавніх Греції та Римі [2, с. 53]. Спочатку такий захист існував як звичай, але з часом набув статусу інституту. У часи Середньовіччя право притулку також було тісно пов'язане із релігією, однак отримало більш формалізоване закріплення. Імператори Візантії взагалі кодифікували право церковного притулку [19, с. 21]. Зокрема, було прямо заборонено насильницьке вилучення втікачів із церков. Таким чином, була закріплена концепція невидачі особи, яка перебувала під захистом релігійної громади. Звичайно, такі норми далекі від сучасного принципу невислання. Проте, можемо стверджувати, що у період античності та середніх віків існував праобраз сучасного принципу у вигляді права притулку. Його загальний гуманітарний зміст перегукується із сучасним і зводиться до неможливості вислання особи, життю якої загрожує небезпека.

З часом, церковний притулок став втрачати своє значення [2, с. 53]. Під час Реформації XVI ст. притулок вже надавали не тільки храми та монастирі, а й державні установи. Згодом, релігійний притулок поступився політичному. В епоху Просвітництва, право на притулок набуло нового значення. В цей період виникає розуміння притулку як права переслідуваних осіб знайти захист. Ключовим моментом стала доба Французької революції. Згідно з положенням ст. 120 Конституції Франції від 1793 р., французький народ надавав притулок іноземцям, вигнаним з їхньої батьківщини «за свободу» [17]. Відмітимо, що цей документ так і не набув чинності. Проте саме його дослідники називають відправною точкою формування сучасного принципу невислання [25, с. 211–212]. Пізніше, низка держав також закріпила невислання у своєму законодавстві. Першою це здійснила Бельгія у 1833 р. Через рік Бельгія уклала з Францією перший договір, що включав заборону вислання [3]. Інші держави також доєдналися до цієї практики і прийняли відповідне законодавство. Зокрема, США прийняли такий виняток у 1843 р., а Велика Британія – з 1852 р. [25, с. 212].

Таким чином, до початку XX ст. склався значний доробок практик, споріднених з принципом *non-refoulement*. Проте вони все ще не були універсальними, носили локальний характер, а часто взагалі сприймалися як окремі гуманітарні практики. Проте, вже у XX ст. ситуація почала зазнавати змін. Його початок ознаменувався великими потоками біженців, які були спричинені військовими діями та революційними рухами. Однією з визначальних рис розвитку міжнародного права у XX ст. стало поступове утвердження механізмів захисту прав людини. У центрі цього опинилось право на невислання. Його становлення було зумовлене безпрецедентними масштабами переслідувань. Саме тоді ця заборона примусового повернення стала відомою як *non-refoulement*, тобто невислання або заборона повернення [20, с. 65].

Однак для належного розуміння *non-refoulement* важливо розрізняти суміжні інститути, такі як вислання або екстрадиція. Перше охоплює примусове видворення за

межі держави. Друге означає передачу особи іншій державі з метою кримінального переслідування або виконання вироку. *Non-refoulement* не дорівнює жодному з цих інститутів, але обмежує їх застосування, якщо існує реальний ризик серйозної шкоди у місці призначення [21, с. 356–358]. Як нормативний запобіжник він задає межі державній дискреції у сфері переміщення людей.

У міжвоєнний період Ліга Націй запровадила «нансенівські паспорти», реагуючи на хвилю безгромадянства. З ініціативою впровадження таких документів виступив тогочасний комісар Ліги Націй у справах біженців [28, с. 35]. Також під егідою Ліги Націй було укладено ще кілька угод щодо статусу окремих категорій біженців [24, с. 735]. Вони регулювали окремі питання, проте цілком не встановлювали заборону невислання. Значною віхою розвитку стала прийнята у 1933 р. Конвенція про міжнародний статус біженців. Вона вперше чітко закріпила принцип невислання [27, с. 360]. Не зважаючи на те, що Конвенція мала всього дев'ять ратифікацій, вона вважається першим документом, яка закріпила цей принцип на рівні міжнародно-правового акту [13]. Тогочасна норма мала обмежену дію. Вона визначила концептуальні засади подальшої кодифікації заборони примусового вислання як загального стандарту міжнародного захисту.

Водночас міжвоєнні інструменти мали фрагментарний і категоріально обмежений характер. Вони стосувалися конкретних груп біженців і не забезпечували загальної заборони повернення. Акти цього періоду лише заклали термінологію та інститути, проте не сформували всеохоплюючої договірної заборони. Саме тому після Другої Світової Війни виникла потреба у кодифікації, яка б відповідала масштабу й різноманітності переміщень та відображала зростаюче значення прав людини.

Цю потребу реалізувала Конвенція про статус біженців від 1951 р. Її положення встановили права біженців та поклали на держави чіткі обов'язки. Саме в цьому документі остаточно формується логіка, за якою заборона невислання стає центральним елементом механізму міжнародного захисту. Відповідно до ст. 33 принцип невислання сформульовано наступним чином: «Договірні Держави не будуть жодним чином висилати або повертати біженців до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання» [13]. Саме з прийняттям цього документу почалась ера сучасного принципу невислання.

Спочатку Конвенція від 1951 р. містила часові та географічні обмеження. Проте Протокол від 1967 р. до Конвенції скасував часову і географічну прив'язки. Така універсалізація дозволила застосовувати Конвенцію до нових хвиль біженців, які не підпадали під початкові рамки. Завдяки цьому заборона невислання перестала бути суто європейським повоєнним інструментом і набула глобального характеру.

На цьому етапі *non-refoulement* залишався невіддільним від статусу біженця й діяв виключно в межах конвенційного визначення. Його функція полягала у забезпеченні того, щоб особа, яка звернулася по захист, не була повернена до країни потенційного переслідування до завершення процедури розгляду її заяви. Такий підхід гарантував мінімальний рівень безпеки для шукачів притулку й водночас підтверджував, що сама заборона невислання спочатку існувала саме як складова статусу, а не як універсальна норма міжнародного права [26].

Варто відмітити, що на початковому етапі розвитку принцип невислання виконував функцію внутрішньої гарантії в межах режиму. Його дія поширювалася насамперед на осіб, які відповідали визначенню біженця за Конвенцією 1951 р. Практика перших післявоєнних десятиліть була переважно формальною. Так, доки особу не визнавали біженцем або вона не доводила відповідність

критеріям, заборона невислання часто не активувалася, натомість після надання статусу діяла як надійний засіб захисту. Національна практика 1950–1960-х рр. додатково звужувала поле застосування п. 1 ст. 33 Конвенції. Держави часто прив'язували спрацювання заборони до формального визнання статусу або до пізніших стадій провадження, тож на ранніх етапах сама процедура могла не активувати невислання. Це створювало вузьке вікно фактичного захисту, особливо в момент первинного контакту з органами влади. Проблеми проявилися і у сфері доступу до процедури притулку в прикордонних та транзитних зонах. Європейська практика відмови у в'їзді та примусових повернень продемонструвала, що винесення контролю за межі території або його делегування приватним суб'єктам не скасовує дії заборони невислання. Усе це закладає обмеження щодо застосування невислання.

Поступовий вихід за межі контексту статусу біженця відбувся завдяки розвитку міжнародного права прав людини. Воно почало змінювати саму логіку невислання, відходячи від гарантії, пов'язаної з відповідним статусом. Першим ключовим нормативним орієнтиром став Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., ст. 7 якого було закріплено заборону катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Контроль за його виконанням здійснює Комітет ООН з прав людини. У своїй практиці він тлумачив цю норму як таку, що містить імпліцитну заборону невислання у разі наявності суттєвих підстав вважати, що особі загрожує подібна шкода [23].

Другу фундаментальну опору забезпечила Конвенція проти катувань 1984 р. Відповідно до положень ст. 3 було встановлено автономну і абсолютну заборону висилати, повертати або екстрадувати особу до держави, де існують суттєві підстави вважати, що їй загрожує смерть або катування. Коментар до Конвенції підкреслює автономність цієї гарантії та її незалежність від статусу біженця [1].

Важливою також є норма ст. 16 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. Вона зазначає, що держави не повинні висилати, повертати, передавати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є вагомі підстави вважати, що їй може загрозувати там небезпека стати жертвою насильницького зникнення [22]. Після закріплення принципу невислання на універсальному рівні, відбулось його поетапне закріплення у правових актах регіонального рівня у різних регіонах світу. Надалі, принцип невислання став невід'ємною частиною захисту біженців та був також підтверджений судовою практикою.

Зокрема, у справі 14038/88 *Soering v. United Kingdom* 1989 р. ЄСПЛ уперше розтлумачив положення ст. 3 Конвенції 1951 р. як таку, що блокує видворення, якщо у державі призначення існує реальний ризик нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Він підкреслив превентивний характер гарантії і наголосив на необхідності оцінювати наслідки саме у державі призначення [4].

Аналогічні рішення були винесені й у більш пізніх справах, зокрема: за заявою 22414/93 *Chahal v. United Kingdom* 1996 р. ЄСПЛ виніс рішення, що депортація до країни, де існує реальний ризик катувань, порушує положення ст. 3 ЄКПЛ. Тут ЄСПЛ наголосив, що заборона катувань є абсолютною, навіть якщо особа становить небезпеку для національної безпеки [5]. Послідовно ЄСПЛ підтримував та розвивав свою позицію у справах: *Saadi v. Italy* за заявою 37201/06 2008 р. [8]; справі 30696/09 *M.S.S. v. Belgium and Greece* 2011 р. [7]; рішенні за заявою 27765/09 *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* 2012 р. [6]; справі 41738/10 *Paposhvili v. Belgium* 2016 р. [9]; справі 59166/12 *J.K. and Others v. Sweden* 2016 р. [10] та низці інших справ. Таким чином, достатньо довести, що ризик катувань реальний, і вислання стає забороненим [15]. Поступовий перехід від права біженців до ширшої

парадигми прав людини трансформував невислання до абсолютної норми.

Таким чином, аналіз ретроспективи становлення та формування принципу невислання дає нам можливість виокремити такі періоди його становлення:

1. Античність-середньовіччя – сакральнo-звичаєвий період. Характеризується використанням перших практик притулку та захисту від вислання. Виступає не правовим, а радше релігійно-гуманітарним звичаєм.

2. XVIII–XIX ст. – політико-гуманітарний період. Французька революція ознаменувала новий період у переосмисленні *non-refoulement*. Принцип здобуває поодинокі правові закріплення на локальному рівні. Він все ще не є універсальною правовою нормою, однак поступово трансформується із гуманітарного принципу до правового припису у рамках національного правопорядку.

3. 1920–1939 рр. – міжвоєнний період інституціоналізації. Після Першої світової війни Ліга Націй розпочала міжнародну співпрацю у сфері захисту біженців. Цей етап можна визначити як першу міжнародну інституціоналізацію принципу невислання. Однак, на той час, йому все ще була притаманна фрагментарність.

4. 1945–1980 рр. – післявоєнний період універсалізації та створення ООН. Формування невислання відбулось під впливом страшних подій, що призвели до смерті мільйонів людей. Міжнародне право почало формуватися у контексті захисту прав людини, а отже мало передбачити механізми захисту майбутніх поколінь. Цей етап характеризується договірним оформленням принципу невислання на універсальному рівні.

5. З 1980-х рр. до теперішнього часу ми виокремили сучасний глобальний період прав людини. Після прийняття універсальних та регіональних міжнародно-правових актів, які закріплюють принцип невислання, він вийшов за межі права біженців і перетворився на загальнолюдський стандарт. Нині принцип невислання розглядається як майже абсолютна норма міжнародного права.

Тим не менш, можна відмітити, що на сучасному етапі формування принципу невислання не завершилось, а продовжується під впливом нових викликів. Зокрема, ми вважаємо, що на нього впливає міграція, зумовлена військовою агресією Росії проти України. Для захисту українських біженців, Європейський Союз вперше в історії задіяв Директиву про тимчасовий захист 2001 р. [14]. Рада ЄС одноголосно ухвалила рішення від 4 березня 2022 р., яким надала українським біженцям право на тимчасовий захист на території ЄС [12]. Це перший випадок активації цього механізму з часу його прийняття. За даними Євростату на 30 червня 2025 р., у ЄС зареєстровано 4, 31 млн українців, які скористались тимчасовим захистом [16]. Це безпрецедентний випадок реагування ЄС на масове прибуття біженців. На думку іноземних дослідників, такий крок можна назвати історичним у контексті всієї європейської системи притулку. По-перше, реалізовано колективний підхід до захисту вперше. Тобто, одразу велика група людей отримала статус, що гарантує їм можливість користуватися базовими правами у приймаючій державі [12]. По-друге, застосування тимчасового захисту продемонструвало пріоритет принципу невислання. Фактично ЄС визнав, що повернення українців до країни їхнього походження під час активних бойових дій є неприпустимим.

Іншою тенденцією для збільшення дії невислання можуть стати так звані кліматичні біженці. Тобто, особи, які вимушені тікати через негативні наслідки зміни клімату. Юридично Конвенція 1951 р. не включає таку категорію осіб під визначення біженця. Проте останні прецеденти свідчать про можливість розширення її положень на таку категорію осіб. Знаковим у цьому контексті є рішення Комітету ООН з прав людини *CPR/C/127/D/2728/2016 Teitiota v. New Zealand* 2020 р. За обставинами справи, Нова Зеландія відмовила позивачу, громадянину

Таким чином, ми вважаємо, що еволюція принципу невідання на сьогодні не завершена. Він продовжує своє формування, поступово розширюючи вплив на нові категорії осіб. Звичайно, такі зміни можуть викликати дискусії у приймаючих держав. Тому важливою у цьому контексті може стати практика міжнародних судів. Також у майбутньому доцільними будуть зміни до існуючих міжнародно-правових актів з метою розширення категорій осіб та обставин, які зумовлюють застосування принципу non-refoulement.

У XXI ст. принцип продовжує розвиватися. Він поширюється на нові категорії, зокрема осіб, які потребують додаткового захисту, а також людей, що рятуються від наслідків кліматичних криз. Водночас невислання залишається абсолютним у випадках ризику катувань чи нелюдського поводження. Це свідчить, що принцип пройшов довгу еволюцію від моральної норми до фундаментальної складової міжнародного права. Сучасні виклики доводять, що невислання є гнучким і реагує на нові обставини. Це не статична, а динамічна норма, що продовжує формуватися.

1. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Міжнародний документ № 995_085 від 1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення 18.11.2025).
2. Чернявський А. П. Інститут права притулку в сучасному міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2014. № 5. С. 52–58.
3. Buckland A. J. Offending Officials: Former Government Actors and the Political Offense Exception to Extradition. *California Law Review*. 2006. No. 94 (2), P. 423–456.
4. Case 14038/88 Soering v. United Kingdom, 1989. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619> (дата звернення 11.11.2025).
5. Case 22414/93 Chahal v. United Kingdom, 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22fulltext%22%3A%22Chahal%22%2C%22itemid%22%3A%22001-58004%22%7D> (дата звернення 24.11.2025).
6. Case 27765/09 Hirsi Jamaa and Others v. Italy, 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%2227765%2F09%22%2C%22itemid%22%3A%22001-109231%22%7D> (дата звернення 24.11.2025).
7. Case 30696/09 M.S.S. v. Belgium and Greece, 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-103050> (дата звернення 11.11.2025).
8. Case 37201/06 Saadi v Italy, 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-117374%22%7D> (дата звернення 11.11.2025).
9. Case 41738/10 Paposhvili v. Belgium, 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-169662> (дата звернення 24.11.2025).
10. Case 59166/12 J.K. and Others v. Sweden, 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165442> (дата звернення 24.11.2025).
11. Case CCPR/C/127/D/2728/2016 Ioane Teitiota v. New Zealand, 2020. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/hrc/2020/en/123128> (дата звернення 01.11.2025).
12. Ciger M. I., Fellow J. M. Reasons for the Activation of the Temporary Protection Directive in 2022: A Tale of Double Standards. *Asile*, 2022. URL: <https://www.asileproject.eu/reasons-for-the-activation-of-the-temporary-protection-directive-in-2022-a-tale-of-double-standards/> (дата звернення 18.11.2025).
13. Convention Relating to the Status of Refugees, 1951. URL: <https://www.unhcr.org/media/1951-refugee-convention-and-1967-protocol-relating-status-refugees> (дата звернення 18.11.2025).
14. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng> (дата звернення 10.11.2025).
15. De Londras F. Saadi v Italy: European Court of Human Rights Reasserts the Absolute Prohibition on Refoulement in Terrorism Extradition Cases. *American Society of International Law*, 2008. No. 12(9). URL: <https://www.asil.org/insights/volume/12/issue/9/saadi-v-italy-european-court-human-rights-reasserts-absolute-prohibition> (дата звернення 18.11.2025).
16. Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics (дата звернення 18.11.2025).
17. Extrait de la Constitution du 24 juin 1793. URL: <https://www.histoire-immigration.fr/exposition-permanente/1789> (дата звернення 18.11.2025).
18. Francis A. U.N. Human Rights Committee Issues Landmark Climate Migration Decision. *Climate Law*. 2020. URL: <https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2020/01/21/landmark-u-n-decision-says-countries-may-not-turn-away-climate-migrants-in-the-future/> (дата звернення 18.11.2025).
19. Gil-Bazo M. T. Observations to Request for Advisory Opinion Submitted by the State of Ecuador. *International Journal of Refugee Law*. 2015. Vol 27. No. 1. P. 3–28.
20. Goodwin-Gill G. S., McAdam J. The Refugee in International Law. 4th ed. Oxford University Press, 2021. 1451 p.
21. Hathaway J. C. The Rights of Refugees under International Law. 2nd ed. Cambridge University Press, 2021. 1619 p.
22. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, 2006. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-all-persons-enforced> (дата звернення 18.11.2025).
23. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення 18.11.2025).
24. Jaeger G. On the history of the international protection of refugees. *International Review of the Red Cross*. 2001. No. 843. P. 727–737.
25. Kinneally J. J. The Political Offense Exception: Is the United States-United Kingdom Supplementary Extradition Treaty the Beginning of the End? *AM. U.J. INT'L L. & POL'Y*, 1987, No. 2. P. 203–227.
26. UNHCR Note on the Principle of Non-Refoulement, 1997. URL: <https://www.refworld.org/policy/legalguidance/unhcr/1997/en/36258> (дата звернення 18.11.2025).
27. Vang J. Limitation of the Customary International Principle of Non-refoulement on Non-Party States: Thailand Repatriates the Remaining Hmong-Lao Regardless of International Norms. *Wisconsin International Law Journal*. 2014. No. 32. P. 356–385.
28. Wassmann P. Chapter 3 – The Nansen Legacy: pioneering research beyond the present ice edge of the Arctic Ocean. In *Science of Sustainable Systems. Partnerships in Marine Research*. Elsevier. 2022. P. 33–51.

Дата публікації: 30.12.2025